
Téma: Ontologie a antropologie sociality¹

Úvodem

Tématem, které spojuje všechny studie tohoto čísla, je otázka po povaze sociální reality. Zkoumání sociálních fenoménů tvoří pevnou součást filosofické tradice. Přesto ve dvacátém století můžeme pozorovat určitý ústup tématu sociality z popředí filosofického zájmu. Zčásti je tomu tak proto, že zkoumání sociální reality přejímají nově ustavené empirické vědy, jako je sociologie či sociální antropologie. Zčásti pak proto, že filosofie dvacátého století upírá svůj pohled na nová témata, jako jsou jazyk, tělesnost, umění apod. Několik posledních desetiletí nicméně přineslo velké znovuoživení zájmu o problematiku sociality ve filosofii. Kolektivní intencionalita, kolektivní jednání, ontologický status sociálních útvarů apod., patří v současnosti k nejvíce diskutovaným filosofickým problémům. Někteří autoři hovoří přímo o „novém obratu“ ke zkoumání sociálních fenoménů v současné filosofii.²

Cílem překládaného monotematického bloku je představit několik aktuálních příspěvků k ontologickému a filosoficko-antropologickému zkoumání sociality z pera současných českých a slovenských autorů. Jedná se o původní studie, které byly napsány za účelem vydání tohoto monotematického bloku. Přestože se jednotlivé příspěvky zabývají na první pohled velmi odlišnými tématy, k nimž patří např. otázka po povaze sociální změny, role hry při utváření společnosti, fenomén odpuštění, význam oběti a sociální paměti pro stabilitu společnosti či otázka sociální normativity, spojuje je podstatná vnitřní souvislost. Všechny se skrze zaměření na určitý klíčový fenomén snaží podkrýt podstatné rysy sociální reality – ať už jde o otázku, jak správně pochopit povahu sociálních procesů, či o snahu porozumět podmínkám zdravé sociální stability apod. Perspektiva filosoficko-antropologická, jejímž východiskem jsou sociální fenomény hry, odpuštění, paměti,

1 Monotematický blok, k němuž je tento příspěvek úvodem, vznikl v souvislosti s řešením grantového projektu Grantové agentury ČR „Za fenomenologii sociality, GA16-23046S“, řešeného ve Filosofickém ústavu AV ČR, v. v. i., a projektu č. APVV-15-0682 slovenské Agentúry na podporu výskumu a vývoja. Tento text je jedním z výstupů badatelského pobytu Petra Urbana realizovaného na Filozofickém ústavu Slovenské akademie věd s podporou Národního stipendijního programu Slovenské republiky v roce 2017.

2 Gilbert, M., *Two Approaches to Shared Intention: An Essay in the Philosophy of Social Phenomena. Analyse & Kritik*, 30, 2008, s. 483.

oběti, ženství atd., se zde prolíná a vzájemně doplňuje s perspektivou ontologickou (zaměřenou na smysl a povahu sociální reality jako takové). Příspěvky tohoto čísla rovněž spojuje to, že jejich cílem není primárně interpretace významných filosofických děl a autorů, nýbrž původní analýza konkrétních filosofických problémů. Obojí však vyvstane přesněji, pokud si v krátkosti představíme jednotlivé studie, a to v pořadí, jak zde na sebe navazují.

Číslo otevírá článek Petra Kouby, který si všímá, že tradiční fenomenologické přístupy k socialitě opomíjejí jeden podstatný aspekt způsobu, jímž s druhými sdílíme náš svět, totiž fenomén sociálních změn. Jaká je ontologická povaha takových změn? K jaké proměně významové struktury sdíleného světa při nich dochází? Článek vychází z dichotomie dvou možných odpovědí na tuto otázku – na sociální změnu se můžeme dívat buď jako na něco plánovaného, organizovaného a jednotného (projekt), nebo jako na něco spontánního, nepředvídatelného a nejednotného (událost). Petr Kouba ilustruje obě tyto možnosti na konceptu existenciálního projektu u raného Heideggera a na konceptu události u Nancyho, aby nakonec nastínil vlastní pojetí duální ontologie sociální změny, která se snaží zachovat podstatné napětí a zvrtnou spojitost mezi projektem a události v rámci uvažování o sociálních změnách.

Článek Alice Koubové se zaměřuje na vztah mezi fenoménem hry a utvářením sociality. Alice Koubová ukazuje, že hra plní současně dvojí roli – ve hře (díky opakujícím se vzorcům vyjednávání vztahů s druhými) se postupně stvrzuje normativní řád daného společenství, ale současně se i otevírá prostor, který umožňuje prověření a proměnu tohoto řádu. Hra kombinuje oddanost a odstup, afirmaci a subverzi, řád a událost. Díky této dvojí roli hra umožňuje současně individualizaci i socializaci, umožňuje jednotlivci zrát do stavu, ve kterém dokáže respektovat jinakost druhých, a zároveň umožňuje prožitek jednoty společenství. Herní (ludický) postoj je tak postojem, který spočívá v přijetí herního způsobu utváření sociálních vazeb a identit při současném využití jeho subverzního potenciálu.

Následující dvě studie spojuje zájem o roli odpuštění a paměti v kontextu sociality. Dagmar Smreková ve svém článku polemizuje s Derridovou tezí, že skutečné opuštění vylučuje jakékoli plánování, kalkulování a rozhodování, a má-li být čistým opuštěním, musí být zcela nepodmíněné a odpouštět neodpuštělné. V návaznosti na úvahy o odpuštění u Jankélévitcha a Ricœura autorka vůči Derridovi namítá, že odpuštění lze pokládat za pravé jen tehdy, když umožní ustavit vztah reciprocity mezi tím, kdo odpouští, a tím, komu je odpuštěno, respektive když se odehrává v konkrétním vztahovém kontextu, který se jím proměňuje. Dichotomie nepodmíněného a podmíněného opuštění se tak ukazuje jako neproduktivní, podobně jako tomu je v případě dichotomie události a projektu ve studii Petra Kouby.

V navazujícím článku se Dagmar Kusá zaměřuje na procesy usmiřování na rovině sociální a politické. Konkrétně se ptá, jaké jsou podmínky úspěšného společenско-politického vyrovnávání se s minulostí po pádu nedemokratického režimu,

či v jakém vztahu by měly být principy paměti a zapomínání, nastolování spravedlnosti a dosahování smíru. Musí demokratická společnost uchovávat povinnost paměti vůči zločinům předcházejících režimů, nebo je lepší udělat za minulostí tlustou čáru a začít takřkajíc s čistým štítem? Dagmar Kusá zaostřuje svůj pohled na koncept „režimu paměti“ jako institucionálního a legislativního rámce vyrovnávání se s minulostí a všímá si spolu s Derridou, že politická moc je bytostně spojena se snahou o získání kontroly nad archivem a pamětí. Autorka dále v návaznosti na Ricœurův koncept „vyprávění“ dovozuje, že míra účasti jednotlivců na vyprávění příběhů o minulosti je měřítkem demokratičnosti společnosti, a doporučuje vyváženou rovnováhu mezi zapojením jednotlivců do vyprávění příběhů o minulosti a institucionalizovanou formou historické dokumentace. V závěru Dagmar Kusá aplikuje vypracovaný teoretický rámec na případ transformace slovenské a české společnosti po pádu komunistického režimu.

Článek Francesca Tavy rozšiřuje diskusi přftomného čísla o fenomén oběti a jeho roli ve vztahu k socialitě. Francesco Tava vychází z Patočkova rozlišení autentické a neautentické oběti, kde autentická oběť plní podle Patočky funkci destabilizace a ořesu společnosti, zatímco neautentická oběť vede k znovunastolení původního stavu a sociální stabilizaci. Tava si klade otázku, jak je možné, že tentýž fenomén (oběti) v sobě nese dva naprosto odlišné významy – stabilizace a destabilizace společnosti. K odpovědi dochází prostřednictvím zasazení duálního pojetí oběti do kontextu francouzské sociologie posvátna, ze které Patočka čerpá. Podle Durkheima, Cailloise a dalších autorů francouzské sociologické školy se prvotní společenství domorodých národů zformovala na pozadí všudypřftomné duality posvátného a profánního, přičemž rolí oběti bylo současně překlenovat a potvrzovat tuto dualitu. Odlišnost a dualita vytvářejí stabilitu společnosti, zatímco jednota vyvolává chaos a destabilizaci. Moderní politická moc oproti tomu stojí na principu hegemonické autority posvátného vůdce, která zbavuje sociální sféru původní duality profánního a posvátného a ustavuje schizofrenní rozštěp mezi soukromým a veřejným. Autentická oběť je proto otrásající a destabilizující pro moderní společnost založenou na hegemonické jednotě, zatímco pro společnost vybudovanou na principech duality a odlišnosti plní funkci stabilizující.

Motiv homogenizace a unifikace společnosti se objevuje i v článku Antona Vydry, který se zamýšlí nad normativním pozadím sociálních vztahů. Svou úvahu poněkud překvapivě otevírá odkazem na Kantovo rozlišení školského pojmu (Schulbergiff) a kosmického či světového pojmu (Weltbegriff). Kant charakterizuje „školské“ užívání rozumu jako zručnost zaměřenou na dosažení určitých dočasných cílů, zatímco „kosmické“ užívání rozumu vymezuje jako vycházející z vnitřní volby mezi účely a zaměřené na konečný, nutný cíl. Anton Vydra interpretuje spolu s Canguilhemem Kantovo „kosmické“ jako zákonodárné, normotvorné, zatímco „školské“ jako mechanistické a standardizující. Norma ve smyslu mechanistické regulace a standardizace společnosti je podle Canguilhema něčím, co ponecháno

samo sobě (ve víře v ustavení společenského řádu a souladu) vede ke smrti a úpadku. Naopak „starost o normální“ ve smyslu osobní „normotvornosti“ jednotlivců je podle Canguilhelma předpokladem života a rozvoje společenství. I zde se nicméně setkáváme s dichotomií, která se vpsledu ukazuje jako neplodná, pokud je myšlena jako neslučitelný rozpor. Anton Vydra v závěru svého článku tematizuje podstatnou provázanost osobní normotvornosti a standardizující normativity jako dvou konstitutivních prvků každého živého společenství.

Tématem předposledního článku je vztah mezi socialitou a ženstvím v myšlení Emmanuela Levinase. Jan Bierhanzl v tomto článku kriticky poukazuje na to, že navzdory výjimečnému postavení motivu ženství v Levinasově filosofii sociality zůstává napříč jeho dílem v zásadě neměnný ideologický obsah pojmu ženství, které je u Levinase úzce spojeno s erotikou, sexuální diferencí a motivem syrové materiálnosti holého bytí. Třebaže Levinas ve svém pozdním díle *Jinak než být čili za hranicemi esence* klade ženský prvek (mateřství) do jádra etického subjektu, i tak zde ženství nakonec spojuje primárně s péčí o domácnost a jeho artikulace politiky je spojena s patriarchálním řádem.

Monotematický blok uzavírá recenzní studie Petra Urbana věnovaná dvěma nedávno vydaným mezinárodním sborníkům o fenomenologii sociality. Studie zasazuje fenomenologické analýzy do kontextu současné analyticky orientované filosofie sociality a dokládá jejich přínos pro aktuální diskuse o sociální ontologii, kolektivní intencionalitě a kolektivním jednání. Petr Urban ukazuje, že editorům a autorům obou recenzovaných publikací se podařilo představit a nově zhodnotit bohaté zdroje, které nabízí klasická fenomenologie intersubjektivní a sociality. V závěru autor nicméně formuluje i několik kritických otázek a upozorňuje na bílá místa obou sledovaných publikací. Jedním z takových bílých míst je nedocenení otázky dynamických sociálních jevů (sociálních změn) a dále opominutí Patočkova přínosu k fenomenologické filosofii sociality. Mohli bychom proto závěrem konstatovat, že za jeden z přínosů přítomného monotematického bloku lze považovat to, že napomáhá obě tato bílá místa zaplnit (pomocí článku Petra Kouby a Francesca Tavy).

Petr Urban a Róbert Karul
(hostující editoři monotematického bloku)